

Нұран Д.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
«Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 1-курс PhD докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dinara386@mail.ru, тел.: +7 707 823 1525

СОҚЫРЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ: ЗАҒИП ЖАНДАРДЫҢ ҚОҒАМҒА ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ

Барлық әлемде мүгедектер денсаулықтарындағы ауытқушылықтар мен өмірлік іс-әрекет шектелуінің салдарынан өздерін экономикалық, әлеуметтік, моральды және саяси аспектілерде теңсіздікті сезінетін тұрғындардың бір бөлігі болып табылады. Соның ішінде зағип жандардың да жағдайы – өте өзекті мәселе. Адам кеңістікте өздігінен қозғала алмай, біреудің көмегіне мұқтаж болады, адамның араласатын адамдар шеңбері тарылады, жалпы әлеуметтену процесіне кері ықпалын тигізеді. Салдары тек өзіне ғана емес, сонымен қатар оның отбасына және қоғамға да елеулі әсер етеді. Әсіресе, ауру немесе жарақаттан кейін көру қабілетінің жоғалуы өмір сүру салтында, әдеттерінде көптеген өзгерістерді тудырып, нәтижесінде психологиялық түзетулерге алып келеді.

Мақаланың мақсаты монографиялық дереккөздер мен ғылыми мақалаларды талдау арқылы зағип жандардың қоғамда бәрімен теңдей өмір сүруі үшін қажетті шаралар жиынтығын анықтау болып табылады.

Әлеуметтік саясаты зағиптардың санын азайту, зағиптар мен нашар көретіндерді қоғамға бейімдеудің және интеграциялаудың басты шарты болып табылады. Зағип жандарды қоғамға әлеуметтік интеграциялау барысында әлеуметтік оңалту шараларының орны ерекше. Бұл шараларды жүзеге асыру үшін зағип жандарды қосымша тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз ету қажет. Сондай-ақ қоғамда мүгедектерге қол ұшын созу идеологиясын қалыптастыру қажет.

Түйін сөздер: соқырлық, мүгедектік, зағип жандар, оңалту, әлеуметтік интеграция.

Nuran D.N.

PhD doctoral student of «Social work», al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: dinara386@mail.ru, tel.: +7 707 823 1525

Blindness as social problem: integration of blind person to society

Worldwide disabled because of a violation of health and limitations in activity are considered to be categories of the disadvantaged in the economic sphere, moral and political aspects. The situation of the blind is one of actual problems of society. A blind person without outside help can not move in space, limited range of communication, overall a very negative impact on socialization. The consequences hurt not only the individual but also the family and society. Especially acquired blindness has great psychological changes that result from the human need of psychological correction.

The purpose of the article is to identify a set of measures for the blind to live with all on an equal possibilities in society. To achieve the goal were used a monographic analysis of the data and scientific articles.

Active social policy in social work and social technologies is one of the conditions reducing the number of blind people, adaptation of the blinds and low sight and their integration in society. In the process of integration of the blind into society the role of social rehabilitation is indispensable. For the implementation of these measures it is necessary to provide the blind with with typhlitis technical means. You also need to create the ideology in the society to assist the disabled.

Key words: blindness, disabilitation, blind person, rehabilitation, social integration.

Нуран Д.Н.

PhD докторант специальности «Социальные работы» 1 курса,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы, e-mail: dinara386@mail.ru, тел.: +7 707 823 1525

Слепота как социальная проблема: интеграция незрячих в общество

Во всем мире инвалиды из-за нарушения здоровья и ограничения в жизнедеятельности считаются категориями уязвимыми в сфере экономики, морали и в политических аспектах. Ситуация с незрячими является одной из наиболее актуальных проблем общества. Незрячий человек без сторонней помощи не может двигаться в пространстве, ограничивается одним кругом общения, что в целом очень негативно влияет на социализацию личности. Последствия вредят не только самому человеку, но и семье, и обществу. В особенности, приобретенная слепота имеет большие психологические изменения, в результате которых человеку необходимы психологические коррекции. Целью статьи является определение мер для незрячих, чтобы жить со всеми на равных правах в обществе. Для этого используется анализ монографических данных и научных статей. Активная социальная политика государства в русле социальной работы и социальной технологии является одним из условий снижения количества слепых, адаптации незрячих и слабовидящих и их интеграции в обществе. В процессе интеграции незрячих в обществе роль социальной реабилитации незаменима. Для осуществления этих мер необходимо снабжать незрячих с тифлотехническими средствами. Также нужно сформировать идеологию в обществе в оказании помощи инвалидам.

Ключевые слова: слепота, инвалидство, незрячие, реабилитация, социальная интеграция.

Кіріспе

Қазақстан қоғамы әлеуметтік жаңғырудың бағдарламасын жүзеге асыру барысында әлеуметтік көмекті қажет ететін топтарға әлеуметтік қолдау мен әлеуметтік қызмет көрсетуге баса назар аударылуда. «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», – деп Ата Заңымызда көрсетілген (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995). Бұл жерде Қазақстан мемлекетінің жасап жатқан іс-шараларының елімізде тұрып жатқан халықтың әл-ауқатына, игілігіне бағытталып жатқандығын және бағытталатындығын көруімізге болады. Дегенменде әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық және рухани мүмкіндіктерді денсаулықтарының кемістігіне байланысты тең құқықта толықтай қолдана алмайтын, мемлекет тарапынан және өзін қоршаған ортадан ерекше қолдауды қажет ететін топтар бар.

Адамның әлеуметтік потенциалы ең алдымен физикалық, биологиялық ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан да, адам жүйе ретінде толыққанды жұмыс жасауы үшін оның он екі мүшесінің сау және толықтай жұмыс істеуі маңызды. Сол жүйенің қандай да бір компоненті ақаулық танытса, ол жүйенің дұрыс жұмыс істеуінде кедергілер туындайды. Соның ішінде көздің адам физиологиясында алар орны өте

ерекше. Бәрімізге белгілі, көз көру қызметін атқарады. Көру арқылы біз сыртқы әлемді танып қана қоймастан, сонымен қатар өз өмірімізді бағынша жүзеге асыруға мүмкіндік аламыз. Көздің күдіретімен өз бетімізше қозғала, жұмыс жасай, бағыт-бағдар және білім ала аламыз. Жалпы айтқанда, ешкімге тәуелсіз бар құқықтарымыз мен мүмкіндіктерімізді пайдаланып, жан-жақты өзімізді дамыта аламыз. Ең бастысы көз көру арқылы іс-қимыл, қозғалыс, өзін-өзін қамтамасыз ету мүмкіндігіне, яғни тәуелсіздікке, еркіндікке ие болады. Ал жүре пайда болған соқырлық адамды кері әлеуметтендіру процесіне алып келуі әбден мүмкін.

Ал осы көздің көру бақытына ие болмаған немесе көре жүріп, қандай да бір себептермен зағип болып қалған адамдар қоғамымызда қалай өмір сүріп жатыр? Зағип жандардың қоғам мүшесі ретінде бәрімен тең құқықта өмір сүруі үшін қандай шаралар жасалуда?

Мақаланың объектісі жарықты көруден айырылған (көр соқыр, туғаннан көру қабілетінен айырылған) зағип жандар. Зерттеу пәні зағип жандардың қоғамға интеграциялану мәселесі. Мақаланың мақсаты зағип жандардың қоғамда бәрімен теңдей өмір сүруі үшін қажетті шаралар жиынтығын анықтау болып табылады.

Мақаланың міндеттері:

- мүгедек және мүгедектік ұғымының мазмұнын ашу;
- соқырлық ұғымын медициналық және әлеуметтік тұрғыда анықтау;

- көзі көрмеуіне байланысты мүгедектік мәселесіне Қазақстан Республикасының заңнамалары тұрғысында түсініктеме беру;

- зағип жандарды әлеуметтік оңалту ерекшеліктерін анықтау.

Мақаланың зерттеу әдіснамасы болып монографиялық дереккөздер мен ғылыми мақалаларды талдау әдісі табылады.

Материал

Барлық әлемде мүгедектер денсаулықтарындағы ауытқушылықтар мен өмірлік іс-әрекет шектелуінің салдарынан өздерін экономикалық, әлеуметтік, моральды және саяси аспектілерде теңсіздікті сезінетін тұрғындардың бір бөлігі болып табылады. Шамамен осыдан 1000 жыл бұрын оларды кемсіту, мойындамау, оқшаулау, басымдық көрсету қарым-қатынасы орын алған болса, ал 100 жылдан бері ол аяушылыққа және ізгі ниеттілікке ауысты. Қазіргі таңда мүгедектерге, соның ішінде соқырларға деген жағымды қарым-қатынас байқалады (Sood, Nada, Nagpal, 2004).

Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Заңы бойынша мүгедек ұғымына тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған адам деген анықтама беріледі. Ал мүгедектік деп организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулықтың бұзылуы салдарынан адамның тіршілік-тынысының шектелу дәрежесі айтылған (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтік оңалту қазіргі әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қызмет көрсету жүйелері үшін ең маңызды және қиын міндеттердің бірі. Мүгедектер құқығы жөніндегі декларация 1975 жылы қабылданды. Мүгедектерді қоғамға бейімдеуде, олардың әлеуметтік топ ретіндегі ерекшеліктерін, психологиясын білудің маңызы зор. Мүгедектер тәуелсіздігі Декларациясы оларға әлсіз адам ретінде қарамауға, тең серіктестік тұрғыдан қарым-қатынас жасауға, олардың өмірге белсенді позициясын қалыптастыруға, құрметтеуге шақырады. Бұл құжатта мүгедектерге қалай қарау, қатынас жасау керектігі, мүгедектердің көңіл-күйі, ортадан не қажет ететіні көрсетілген.

Аталған құжат мүгедектермен әлеуметтік жұмыс жүргізу туралы нұсқау десек болады.

Мүгедектер құқығы туралы декларацияға сәйкес (БҰҰ, 1975) мүгедек денелік және ақыл-ой мүмкіндіктеріндегі кемшіліктеріне қарай жеке және әлеуметтік өмірдегі қажеттіліктерін өздігінше қамтамасыз ете алмайтын әрбір адам (The convention on the rights of persons with disabilities, 1975). 1992 жылғы 5 мамырдағы Еуропа кеңесі Ассамблеясының 44 сессиясының реабилитациялық бағдарламасына сәйкес мүгедектік денелік, психологиялық, әлеуметтік, мәдени, заңдық және басқа да кедергілерге байланысты адамның қоғамның дені сау мүшелері сияқты болуына мүмкіндік бермейтін шектеулердің болуы ретінде анықталады (Епифанова, 2017).

Мүгедектіктің түрлері, себептері.

I Жасына қарай мүгедектікті: 1) мүгедек балалар; 2) ересек мүгедектер;

II. Пайда болуына қарай: 1) бала кезінен мүгедек болғандар немесе туа пайда болған кемістік; 2) соғыс мүгедектері; 3) еңбек мүгедектері;

III. Жалпы аурулары бойынша: 1) еңбекке жарамды; 2) еңбекке жарамсыз;

IV. Мүгедектік дәрежесіне қарай: 1-топтағы мүгедек-еңбекке жарамсыз; 2-топтағы мүгедек уақытша еңбекке жарамсыз немесе белгілі бір ауқымдағы жұмысқа ғана жарамды; 3-топтағы мүгедек – еңбекке жарамды; 4-топтағы мүгедек-еңбекке жарамды, – деп бөліп көрсетуге болады.

Мүгедектерге өмірде қиындық келтіретін кедергілер:

- *денелік шектеулер*, ақыл-ой, денелік басқа да кедергілер мүгедектің өздігінше кеңістікте қозғалуын қиындатады;

- *еңбектік шектеулер*, патологиялық жағдайына байланысты мүгедектің жұмыс орнына бару мүмкіндігінің қиындауы немесе тіптен болмауы;

- *аз қамтамасыздандырылғандық*, әлеуметтік-еңбектік шектеулердің салдарынан төмен еңбекақымен күнелтуге немесе абыройлы түрде өмір сүруге мүмкіндік бере алмайтын төлемдерге қарап қалу;

- *кеңістіктік-орталық*, қоршаған ортада еркін түрде қозғалуға жағдайлардың жеткіліксіздігі;

- *ақпараттық*, өте маңызды жалпы ақпараттар мен жеке өздерінің өміріне тікелей қатысы бар ақпараттарды алудағы кедергілер;

- *эмоционалдық*, бір жағынан қоршаған ортадағы адамдардың таңдана, күлкімен, мүсіркеумен, қорқыныспен қарауы, екінші жағынан

мүгедек адамның өзін аяуы, қоршаған адамдарға өшпенділікпен қарауы, өзінің жағдайына біреулерді кінәлау, оқшаулану, аса қамқорлықты күту т.б. сияқты екі жақты түрде көрінеді;

- *коммуникативтік шектеулер*, дене мүшесіндегі кемістіктердің негізінде шектеулердің болуынан, эмоционалдық тұрғыдан қорғану мақсатында оқшаулану, ұжымнан шеттеп қалу, қалыпты ақпараттардың жеткіліксіздігінен болатын толыққанды қарым-қатынас жасаудың бұзылуы (Абдикерова, 2014).

Соқырлық – бұл терең эмоционалдық және экономикалық мәнге ие физикалық жағдайдың бұзылуына байланысты мүгедектіктің түрі. Медицина тұрғысында соқырлық дегеніміз жарықты қараңғыдан ажырату қабілетсіздігін тудыратын екі көздің көруінің қайтарымыз жойылуы. Дегенмен бұл адам жағдайының сипаттамасы болғанымен, әлеуметтік тұрғыда бұдан көп мағынаны білдіреді. Адам кеңістікте өздігінен қозғала алмай, біреудің көмегіне мұқтаж болады, адамның араласатын адамдар шеңбері тарылды, жалпы әлеуметтену процесіне кері ықпалын тигізеді. Салдары тек өзіне ғана емес, сонымен қатар оның отбасына және қоғамға да елеулі әсер етеді. Әсіресе, ауру немесе жарақаттан кейін көру қабілетінің жоғалуы өмір сүру салтында, әдеттерінде көптеген өзгерістерді тудырып, нәтижесінде психологиялық түзетулерге алып келеді (Foxall, 1992).

Толықтай соқырлық жарықты түбегейлі сезбеу ретінде анықталады. Кейбір елдерде «тәжірибелік соқырлық» деген ұғым бар. Тәжірибелік соқырлық (көруге деген біршама қабілеттілік) – адамның қараңғы мен жарықты ажырата білу жағдайы, кейде тіпті визуалды ақпараттарды да қабылдай алу қабілетінің болуы, бірақ бұл қабілеттілік нақты еместігі сондай, оған сенім артудың қажеті жоқ.

Соқырлық туа біткен және жүре біткен болып екіге бөлінеді. Туа біткен соқырлық – бұл бас миының көру жүйкесінің, көз торларының кейбір бөліктерінің дамуының бұзылуы. Жүре біткен соқырлық көз ауруларының салдарынан пайда болады: глаукома, трахома, кератит, көру жүйкесінің бұзылуы, сондай-ақ көз алмасының жарақаты, көз шарасы мен бас сүйек-ми зақымы.

Соқырлық жағдайында адам мүгедек болып саналады. Көзге байланысты мүгедектік екіге бөлінеді: соқыр және әлсіз көруші. Бұл бөліністің көз өткірлігінің көрсеткішіне байланысты. 0 мен 0,04 аралығындағы көрсеткіштегілер соқыр болып, ал 0,04 пен 0,2 аралығындағы көрсеткіштегілер әлсіз көретіндер болып санала-

ды. Олардың арасындағы басты айырмашылық әлсіз көрушілер үшін көз ақпараттың негізгі қайнар көзі ретінде қала береді және әртүрлі іс-әрекеттерде пайдаланылады (оқу және жазу) (Гельмутдинова, Сабитова, 2012).

Көзінің көрмеуіне байланысты мүгедек болып қалған зағип жандар осы жоғарыда айтылған барлық кедергілерге ұшырайды. Бұл әлеуметтік топ мемлекет тарапынан аса әлеуметтік қорғауға, айналасындағылардың оларға әрқашан қол созуына мұқтаж.

Осындай көзі көрмейтін зағип жандарға әлеуметтік көмек көрсету қазіргі таңның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Заңнамаларымыз кез келген топтағы мүгедектердің білім алуына, жұмыспен қамтамасыз етілуіне тиым салынбағанымен, тәжірибе жүзінде тек үшінші топтағы мүгедектер ғана жұмыс істеуге қабілетті. 1-2 топтағы мүгедектер жұмыссыздар ретінде есепке тұра алмайды. 1-2 топтағы мүгедектерге анықтама бергенде, оларға «жұмыс істеуге қабілетсіз» деп жазып береді. Сондықтан да 1-2 топтағы мүгедектер тек зейнетақы алады. Сондай-ақ зағип жандар тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз етіледі. Тифлотехникалық құралдар дегеніміз – мүгедектердің көру кемістігі салдарынан жоғалтқан мүмкіндіктерін түзеуге және олардың орнын толтыруға бағытталған құралдар (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Бұзылыс, өмірлік іс-әрекеттің шектелуі және әлеуметтік жетіспеушіліктің Халықаралық номенклатурасына сәйкес көру қабілетінің бұзылуының мынандай түрлері қарастырылған:

- екі көздің де көруінің терең бұзылуы;
- бір көздің көруінің терең бұзылуы, ал екінші көз көруінің төмен болуы;
- екі көздің де көруінің орташа бұзылысы;
- бір көздің көруінің терең бұзылуы, ал екіншісінің қалыпты көруі.

Көзілдірік немесе көзге арналған линзалар арқылы көруге болатын болса, бұл көз көрудің бұзылуына жатпайды. Дүниежүзілік статистика бойынша халықтың 1% соқырлыққа ұшыраған екен (Холостова, 2006). Ал Қазақстан бойынша олардың саны 2015 жылғы статистика бойынша 5236 адамды құраған (Knpk.kz).

Әрине көз соқырлығы адамды көп нәрседен шектеп, қоғамға толықтай енуіне кедергісін тигізеді. Дегенмен қазіргі таңда бұрынғы уақыттарға қарағанда олардың да білім, кәсіби білім алуларына, жұмыспен қамтамасыз етулеріне мемлекет тарапынан қолдаулар біршама жетіл-

ген. Зағип балалар мен нашар көретін балаларды арнайы оқытатын мектептердің барлығы, ЖОО-да білім алу мүмкіндіктерінің болуы, арнайы жасалған технологиялық құрылғылар, көзі көрмейтін адамдарға арналған жұмыс орындарының ашылуы олардың қоғамға енуіне ықпал етеді. Қазіргі таңда технологияның көмегімен нашар көретін адамдар өздерінің сыныптастарымен, оқытушыларымен, жұмыстағы әріптестерімен, клиенттері мен достарымен, компьютерлік құрылғылар мен бағдарламалық қамтамасыздандырулардың үнемі инновациясының арқасында бір-бірімен сөйлесе алады (Lisi, 2005).

Бірақ көздері тіпті көрмейтін, яғни абсолютті соқырлық адамның өз-өзіне қызмет етуін төмендетіп, физикалық тәуелділікке алып келеді. Олар қоршаған ортаны қол арқылы сипап, ұстап білу, заттың формасына, иісіне мән беру, аяқ арқылы басып көру, тілмен дәмін сезу арқылы таниды. Ал есту қабілеті оларда өте жоғары дамыған. Есту арқылы кеңістікте бағыт-бағдар жасауға тырысады. Сондықтан да қоғамға ену де және бейімдеуде дауыстарды бақылауға мән берген маңызды. Оларға көмек көрсетуде осы ерекшеліктерді ескеру қажет.

Мүгедектердің қоғамға интеграциялануы олармен әлеуметтік жұмыс технологияларының тиімділігіне байланысты. Мүгедектерді әлеуметтік қорғау – мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету, оңалту, сондай-ақ олардың қоғамға етене араласуы жөніндегі шаралар кешені. Ал мүгедектерді әлеуметтік оңалту дегеніміз мүгедектердің тіршілік-тынысының шектелуін жеңіп шығуы үшін жағдай туғызуға, олардың әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіруге, әлеуметтік-тұрмыстық және ортаға бейімделуіне бағытталған шаралар кешені болып табылады (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Жалпы оңалту ұғымына қамауда болғаннан кейін, қауіпті әдет немесе аурудан кейін оқыту және терапия арқылы адамның денсаулығын немесе өмірін қалпына келтіру іс-әрекеті деген анықтама беріледі (Definition of rehabilitation).

Медицинадағы оңалту (фр. *rehabilitation*, лат. *re* жеке + *habilis* ыңғайлы, икемделген) бұл – жүре пайда болған (реабилитация) немесе туа біткен (абилитация) аурулардың, сондай-ақ жарақаттардың нәтижесінде физикалық және психикалық шектеулі жандардың денсаулықтарын, еңбек қабілеттіліктерін қалпына келтіру бойынша медициналық, психологиялық, педагогикалық, кәсіби және заңдық шаралардың

кешені. Көзі көрмейтін мүгедектерді оңалту қалпына келтіруге, қызмет көрсетуі бұзылған немесе жойылған ағзаны компенсациялауға, мүгедектің қандай да бір іс-әрекетті атқару қабілеттілігін орнына келтіруге бағытталған іс-шараларды ұйымдастырумен анықталады (vos.org.ru).

Қайта қалпына келтіру медициналық, әлеуметтік, білім беру және кәсіби шараларды адамның функционалды қабілетін барынша жоғарғы деңгейде оқыту немесе қайта оқыту үшін жинақтай және бағыттай пайдалануды қамтиды. Мүгедектерді оңалтудың негізгі үш стратегиясы бар. Олар: институциялануы, насихатталуы және қоғамға бағытталуы (Mishara, 2003; Sharma, Vashist, 2002).

Жалпы, мүгедектерді оңалту мыналарды қамтиды: ертерек ауруды анықтау, диагноз және араласу; жақсарту, жеңілдету, ынталандыру және/немесе қабілетсіз адамдарға, олардың отбасыларына және қызметшілеріне қызмет көрсету; медициналық қалпына келтіру, мүмкіндігінше қабілетсіздігін жою; кеңес және көмек берудің әлеуметтік, психологиялық және т.б. түрлері; өзін әлеуметке енуге, этикетке, қозғалуға, коммуникацияға және арнайы жағдайларда өзіне қажетті күнделікті өмірлік дағдыларын оқыту; техникамен, қозғалумен және т.б. құрылғылармен қамтамасыз ету; арнайы оқу қызметтері; кәсіби оңалту, соның ішінде кәсіби басқару, оқыту, орналастыру және өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз ету; мүгедектік тобына байланысты құжатының болуы және тиесілі көмекті алуы (Punani, Rawal, Sajit, 2004; Vanneste 1998).

Оңалту көзі көрмейтін барлық жас ерекшелігіндегі топтарды және мүгедектер категорияларын қамтиды: соқырлар, әлсіз көрушілер, жұмыс істейтіндер және денсаулығы мен жасына байланысты жұмыс істемейтіндер.

Соқырларды оңалтудың қазіргі орталықтарында мынандай кешенді оңалдандырулар жүзеге асырылады:

- медициналық – көру функциясын қалпына келтіру, қалған көру қабілетін алдын ала емдеуге бағытталған;

- әлеуметтік – емдеу-сауықтыру, мәдени-сауықтыру шараларының кешені;

- әлеуметтік – зағиптардың әлеуметтік интеграциясына, жойылған қоғамдық байланыстарды қалпына келтіруге, өз-өзіне қызмет көрсетудің қарапайым дағдыларын қалпына келтіру мен қалыптастыруға, физикалық және әлеуметтік ортаға, Брайль жүйесінде оқуға бағытталған шаралар кешені;

- психологиялық – тұлғаны психологиялық қалпына келтіру, соқырлық жағдайында өмір сүруге дайындау;

- педагогикалық – оқыту және тәрбиелеу;

- кәсіби – кәсіби бағдар, кәсіби дайындық және денсаулығына, біліктілігіне, жеке қабілеттеріне сай жұмысқа орналастыру;

- теплотехникалық құралдарды өңдеу және енгізу, соқырларды онымен қамтамасыз ету.

Оңалту жүйесінде мүгедектерді медициналық-әлеуметтік оңалтудың алар орны ерекше.

Зағиптарға арнайы инфрақұрылымдық құрылғылармен жабдықталған тренажер залдарында немесе арнайы спорт алаңдарында дене шынықтырушылық іс-шаралар жүргізіледі. Зағиптарды оңалтудың барлық шаралары мүгедектердің қозғалыс белсенділіктерін көтеру мен олардың адамдармен араласу дағдысын қоса алып жүруге бағытталуы тиіс. Өйткені әлеуметтік оңалтудың табысы олардың кеңістікте қозғала алуы, қоршаған ортамен байланыс орната алуымен байланысты, ал көр соқырлық қозғалу дағдысы мен ептілігінің қалыптасуын, қозғалыс бостандығын, адамдармен араласу дағдысын шектейді (Карагозова, 2008). Зағиптар үшін спорт қозғалу, бағдар ұстану, компенсаторлы және сенсорлық жүйелерді дамыту, қорқынышты жеңу қабілетін тудыратын адам өмірінің басты көрсеткіштерін жетілдіретін ең күшті оңалту құралы және дамудың негізі болып табылады. Қазіргі таңда зағиптар мен нашар көретіндер арасында жеңіл атлетика, жүзу, еркін күрес және дзюдо, шаңғы, мини-футбол сияқты спорт түрлері бойынша халықаралық жарыстар ұйымдастырылады. Спортпен, дене шынықтырушылық жаттығулармен айналысу, сондай-ақ бипотерапиясы қозғалыс координациясын жақсартып, бағыт-бағдар ұстануға тез үйренуге және денесін басқаруға көмектеседі. Дене шынықтырумен қатар би сабағын қатар алып жүргендердің физикалық потенциалының жоғары екендігі байқалған. Бұл қосылыстың ерекшелігі – дене мен есту қабілетінің гармониялық дамуы. Дене шынықтырумен және бимен айналысатын зағиптар немесе нашар көретіндер қозғалыстарында өздерін еркін, айқын және сенімді сезінеді.

Бимен айналысу психотерапевтік бағыттылыққа да ие. Бәрінен бұрын, бұл – өзін жаңа сапада эмоционалды сезінуі және өзін тұлға ретінде сыйлауы. Сонымен қатар, би сабағының бірден-бір міндеті – көзі көрмейтін мүге-

дектерді тұлғааралық қарым-қатынасқа қосу, психологиялық жайлылықты орнату және моральды тәуелсіздікті қалыптастыру. Сабак күйзелісті және қоршаған ортаға және өзіне ашуын шешудің күшті құралы болып табылады (Definition of rehabilitation).

Ағзаның компенсаторлық бейімделуі соқырларға тек қана ірі объектілердің түстерін ғана емес, сонымен қатар пішінін айыру мүмкіндігін тудыратын фотосезімталдылық кодын бөледі. Мұндай қабілетке ие соқыр адам үлкен заттарға жақындай бергенде олардың кедергісін сезеді, кейде объектінің көлемі мен материалын анықтай алады.

Терімен сезіну және есту қызметін пайдалануға негізделген тифлотехникалық құрылғылар зағип жандарға көмек береді: аялдамаларда, өтпелдерде, ішкі және сыртқы информаторлар, көлік құралдарының және ішіндегі рельефті (Брайль бойынша) жазбалар, есік ашылуының электронды жүйесі және т.б.

Зағип жандардың ең үлкен мүмкіндіктерінің шектеулерінің бірі – уақыт пен кеңістікті анықтай алмауы. Бағытқа икемділігі қоршаған орта жағдайын, алынған ақпаратты өңдеу және жағдайды адекватты анықтау тікелей және жанама қабылдау арқылы жүзеге асырылады.

Бағдарлау қабілеттілігі мыналарды қамтиды:

- уақытты жалпы қабылданған белгілер (тәулік уақыты, жыл мезгілі және т.б.) бойынша анықтау қабілеті;

- қай жерде тұрғанын кеңістіктік бағдар, иіс, дауыс арқылы анықтау қабілеті;

- сыртқы объектіні, жағдайды және өзін уақыттық және кеңістік қатынас бойынша орнын дұрыс жобалау қабілеті;

- өзінің жеке тұлғасын, оны мен солын айыру, дене сұлбасын бағдарлау қабілеттілігі;

- түскен ақпаратты (ауызша, ауызша емес, есту, дәм сезу, түйсіну, иістік) қабылдау және дұрыс әрекет ету қабілеттілігі.

Көзі көрмейтін адамдардың әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік ортаға бейімделуін кеңестікте қауіпсіз қозғалуына ықпал ететін түйсіктік (дене түйсігі), есту және көру, яғни бағыт-бағдар жүйесі қамтамасыз етеді.

Түйсіктік бағдар: бағыттаушы тұтқа, тұтқалардағы бедерлі белгілер, шығыңқы жазбалармен немесе Брайль шрифтімен жазылған кестелер, қабаттардың, ғимараттардың бедерлі жоспарлары және т.б.; кедергілер алдындағы едендердің бетінің ерекшеленуі (бұрылыстар, баспалдақтар, өрлеулер, кіре берістер).

Есту бағыт-бағдарлары: кірер алдындағы дауыстық шамшырақтар, радиотрансляция.

Көру бағдарлары: әр түрлі символ түріндегі арнайы жарықтандырылған көрсеткіштер және ашық, түрлі-түстердің кереғарлығын пайдаланатын пиктограммалар; есіктердегі түрлі түсті кереғарлық белгілер және т.с.с.; кестелердегі мәтіндік ақпараттар барынша қысқа болулары тиіс.

Жолдардағы құрылыстық элементтерді (баспалдақтар, лифт, вестибюльдер, кіреберістің басталуы мен аяқталуы) түрлі түсті, акустикалық және дене түйсігі кереғарлығына негізделіп жасалған бағыт-сілтеуші жүйесімен жабдықтандырылуы тиіс.

Көру бағдарлары мен басқа да визуалды ақпараттар еден деңгейінен 1,5 м кем емес және 4,5 м көп емес биіктікте қарама-қарсы фонда орналастырылуы қажет. Бағыт-бағдар жүйесі барынша ұйымдастырылған болуы тиіс.

Зағип жандарды қоғамға әлеуметтік интеграциялау барысында әлеуметтік оңалту шараларының орны ерекше. Бұл шараларды жүзеге асыру үшін зағип жандарды мынандай қосымша тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз ету қажет.

- қозғалу және бағыт-бағдар ұстану үшін таяқ, бағдарлау жүйелері – лазерлі лакотарлар, жарықтық және т.б.;

- өз-өзіне қызмет ету үшін – мәдени-тұрмыстық және шаруашылық бағыттағы тифлоқұралдар, яғни тамақ дайындауға, тігуге, балаға күтім жасауға икемделіп жасалған құралдар;

- ақпараттық қамтамасыз ету, оқыту үшін арналған құралдар, Брайль бойынша хат тану, «сөйлейтін кітап» жүйесі, арнайы компьютерлік құрылғылар және т.б.;

- еңбек ету үшін еңбектік іс-әрекеттің түріне байланысты кәсіпорындар зағип жандарды қажетті құрылғылар мен құралдармен қамтамасыз етеді. Көздері нашар көретін адамдар үшін көру қабілетін түзететін арнайы құралдар қажет: үлкейтіп көрсететін қондырғылар, лупалар, гиперокулярлар, телескоптық, сферопризматикалық көзілдіріктер, сондай-ақ тұрмыстық, шаруашылықтық және ақпараттық бағыттағы кейбір тифлотехникалық құрылғылар. Тифлотехникалық құрылғыларды басқа реабилитациялық шаралармен пайдалану зағиптардың жан-жақты дамуларына, мәдени деңгейлерін көтеруге, шығармашылық қабілеттерін ашуға, олардың қазіргі кәсіпорындық және қоғамдық өмірге белсенді қатысу құқықтары мен мүмкіндіктерін туғызады.

Көзіне байланысты мүгедектер транспортты өз беттерінше қолдану қиындығына ұшырайды. Олар үшін тек техникалық икемделу аздық етеді, вербалды, дауыстық (бағыт көрсетуші, қауіптілікті хабарлаушы) ақпараттардың нақты болғаны өте қажет. Ал мүлде көрмейтін адам үшін қоғамдық көлікті пайдалану тек екінші адамның көмегіне қажет етеді [9]. Сондықтан да мүгедектерге қоғамдық ортада әрдайым көмек көрсетуге дайын болуымыз қажет. Жалпы, мүгедектерге көмек көрсетудің этикетін халықтың игергені өте маңызды.

Қорытынды

Әлемде зағиптардың саны күн санап өсіп келеді. 2020 жылы зағиптардың саны 75 миллионды құрайтын болады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мамандары бұл жағдайды жақсы қырына ауыстыратын шұғыл шаралар қолдану қажет деп дабыл қағуда. ДДҰ-ның (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы) мәліметтері бойынша қазіргі таңда зағиптардың саны 37 млн құрайды және олардың 125 миллионының көру қабілеттері өте төмен.

Сарапшылардың айтуынша, төрттен үш жағдайда соқырлықты емдеуге болады екен. Ол үшін заманауи біліктендірілген көмек қажет. Қазіргі медицина мен диагностикалаудың жаңа әдістері көз ауруының кез келген түрін анықтай алады. Дұрыс диагностика қою арқылы көптеген көз ауруларының алдын алуға, емдік шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік бар (Всемирный день слепых stcmp.ru/stati/eu7Einge). Бұл жүре пайда болатын соқырлықтың үлесін азайтудың бірден-бір жолы болып табылады.

Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік технологиялар саласындағы мемлекеттің белсенді әлеуметтік саясаты зағиптардың санын азайту, зағиптар мен нашар көретіндерді қоғамға бейімдеудің және интеграциялаудың басты шарты болып табылады.

Көзі көрмеуіне байланысты мүгедектерді өзін-өзі дамыту негізінде әлеуметтік бейімдеу мен оңалтудың тиімділігіне қол жеткізу үшін мынандай іс-әрекеттер жиынтығы қажет: көз кемістігіне байланысты мүгедектерді жұмыспен қамту және позитивті әлеуметтік топтарға қосу арқылы олардың әлеуметтік статусын қалпына келтіру; материалдық және тұрғын-үй қажеттілігімен қамтамасыз ету; олардың отбасы мүшелерімен жағымды тұлғааралық байланыстары мен қарым-қатыстарын қалпына келтіру; адамның микро-, мезо- және

макродеңгейдегі белсенділігі мен өз бетінше әрекет етуін жоғарылату. Көз кемістігіне байланысты мүгедектер мәселесін зерттеу олардың қоғамға интеграциялануы үшін көптеген шаралар кешенінің қажеттілігін көрсетеді. Олардың қоғамда өздерін толыққанды мүше ретінде сезінулері үшін тек мемлекет тарапынан ғана емес, сонымен қатар қоғамда өмір сүруші әрбір адам тарапынан қолдау қажет. Әрбір адам мүгедектерге көмек көрсету этикетінің сауаттылығынан хабардар болғаны маңызды. Осының негізінде мүгедектердің әлеуметтік көңіл-күйін, әлеуметтік сезінуін, қоғамға енуін жақсарта аламыз. Біздің қоғамда – Қазақстанда мүгедектердің қоғамнан окшауланбай бәрімен бірдей өмір сүрулері үшін әлі де толықтай жағдай жасалмаған.

Мүгедектер ұдайы мемлекет назарында бола тұрса да, олардың мұңы азаймай келеді. Әрбір әлеуметтік объектіге немесе тұрғын үйге мүгедектер жете бермейді. Синхронды дыбыс дабылдары бар арнайы бағдарламалар, жол белгілері мен нұсқағыштар, негізінен, орталық көшелерге орнатылған. Барлық қоғамдық орындарда жеделсаты (лифт) қондырылмаған. Қала көшелерінде бөгде адамның көмегісіз жүрген мүгедектерді кездестіре алмайсыз. Өйткені, олар қоғамдық көлік қызметтерін пайдалана алмайды, биік тротуардан өзі түсіп не-

месе бағдарламалары дыбыс дабылдарымен жабдықталмаған көшені кесіп өте алмайды. Есту және көру бойынша мүгедектердің көпшілігі радио мен теледидарлардағы ақпараттық және көркем бағдарламаларға қолы жете бермейді, кітапханалар арнайы қаріп пайдаланылған әдебиеттермен қамтамасыз етілмейді. Көптеген тұрғын үйлерде мүгедектер арбаларын түсіру және көтеру үшін бейімделген жеделсаты мен пандустар жоқ, сол себепті қамқөңіл жандардың өз беттерімен дүкен, аурухана, дәріханаларға баруға мұршасы жетпейді. Бос уақыттарын өткізу және демалу нысандарын жиі пайдалану мүмкіндігіне де қол жеткізбей келеді (Ариппай, Әбдікерова, 2014).

Сондықтан біз айналамыздан мүгедектерді өте сирек кездестіреміз. Кездестіргеннің өзінде оларға аяушылық танытып, өзімізді қалай ұстау керектігін де, қандай көмек көрсете алатындығымызды да білмейміз. Өйткені бізде мүгедектер арнайы мектептерде білім алады. Инклюзивті білім беру жүзеге асырылмаған. Жоғары оқу орындарында олардың бірен-сараны ғана жоғары білім алады. Оның өзінде жоғары оқу орындарында мүгедектерге қажетті барлық жағдайлар толықтай жасалмаған. Бұл мәселелерді шешу уақытты және белсенді әлеуметтік саясатты талап етеді.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995жыл, 30 тамыз.
- 2 Sood S, Nada M, Nagpal RC. Psychosocial implications of blind child. *Indian J Community Med.* 2004;29:94–5.
- 3 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы. 2005 жыл, 13 сәуір, № 39 Заң.
- 4 The convention on the rights of persons with disabilities. 1975y.
- 5 Правовые основы медико-социальной экспертизы: учебное пособие для студентов средних специальных учебных заведений / Е. В. Епифанова. – Краснодар: Академия знаний, 2017. – 306 с.
- 6 Абдикерова Г.О. Әлеуметтік жұмыс: оқу құралы/ Жалпы редакциясын басқарған профессор Г.С. Әбдірайымова. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 548 б.
- 7 Foxall et al. Predictions of loneliness in low vision adults. *Western J Nursing Research*1992; 14:86-89.
- 8 Гельмутдинова М. Сабитова Г. Зрячим о незрячих. В помощь реабилитации инвалидов по зрению. – Казань, 2012, 256 с.
- 9 Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и С°», 2006. – 260 с.
- 10 Электронный ресурс: knpk.kz
- 11 Lisi F. The visually impaired and their social integration in the field of work / *International Congress Series* 1282 (2005) 1158–1162
- 12 Электронный ресурс: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rehabilitation>. Definition of rehabilitation.
- 13 Электронный ресурс: vos.org.ru. Реабилитация слепых.
- 14 Mishra S. Occupational therapy in community based rehabilitation. *The Indian Journal of Occupational therapy.*2003;35:13–6.
- 15 Sharma AK, Vashist P. Community based rehabilitation in primary health care system. *Indian Journal of Community Med.* 2002;27:139–41
- 16 Punani B, Rawal NS, Sajit J, editors. *Manual on Community Based Rehabilitation.* Ahmedabad: Blind Peoples Associations; 2004.
- 17 Vanneste G. Community Based Rehabilitation: An Introduction. *Journal Community Eye Health.* 1998;11:49–50.

- 18 Карагозова И. Социально-педагогическая реабилитация незрячих и слабовидящих школьников во внеурочной работе средствами физической культуры // <http://festival.1september.ru>
- 19 Электронный ресурс: stcmp.ru/stati/eu7Einge. Всемирный день слепых
- 20 Ариппай Н.А., Әбдікерова Г.О. Мүмкіндігі шектеулі топтарды әлеуметтік қорғау // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы. №4 (51). 2014. 195-204бб.

References

- 1 Qazaqstan Respublikasyning Konstitutsiyasyi [Constitution of Republic of Kazakhstan]. 1995 жыл [year], 30 тамыз [august].
- 2 Sood S, Nada M, Nagpal RC. Psychosocial implications of blind child. *Indian J Community Med.* 2004;29:94–5.
- 3 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>. Qazaqstan Respublikasynda mygedekterdi әлеуметтік khorg'au turaly [Social protection of invalids in the Republic of Khazakhstan]. 2005 жыл [year], 13 сәуір [april], N 39 Zang [Law].
- 4 The convention on the rights of persons with disabilities. 1975y.
- 5 E.V. Epiphanova. (2017) Pravovyye osnovyi mediko-sotsialnoy ekspertizy : uchebnoe posobie dlya studentov srednih spetsialnyih uchebnyih zavedeniy [Legal frameworks of medicine-social examination :train aid for the students of the middle special educationalestablishments]. – Krasnodar: Academy of knowledge, 306 p.
- 6 Abdykerova G.O. (2014) Aleumettyk zhmys: okhu khu'raly [Social work: tutorial]. Under the leadership Abdiraïymova G. S., Almaty: The khazakh university. 548p.
- 7 Foxall et al. Predictions of loneliness in low vision adults. *Western J Nursing Research* 1992; 14:86-89.
- 8 Gelmutdinova M., Sabitova G. (2012) Zryachim o nezryachih. V pomosch reabilitatsii invalidov po zreniyu [Sighted about blind. In a help rehabilitations of handicaps on sight.]. Kazan', 256p.
- 9 Holostova E.I. (2006) Sotsialnaya rabota s invalidami: Uchebnoe posobie [Social work with handicaps: tutorial]. Moscow: Publishing and trading Corporation «Dashkov and C^o», 260 p.
- 10 Electronic resource: Knpk.kz
- 11 Franco Lisi. The visually impaired and their social integration in the field of work // *International Congress Series* 1282 (2005) 1158–1162
- 12 Electronic resource: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rehabilitation>. Defination of rehabilitation.
- 13 Electronic resource: vos.org.ru. Rehabilitation of blinds.
- 14 Mishra S. Occupational therapy in community based rehabilitation. *The Indian Journal of Occupational therapy.* 2003;35:13–6.
- 15 Sharma AK, Vashist P. Community based rehabilitation in primary health care system. *Indian Journal of Community Med.* 2002;27:139–41
- 16 Punani B, Rawal NS, Sajit J, editors. *Manual on Community Based Rehabilitation*. Ahmedabad: Blind Peoples Associations; 2004.
- 17 Vanneste G. Community Based Rehabilitation: An Introduction. *Journal Community Eye Health.* 1998;11:49–50.
- 18 Karagozyna I. Sotsialno-pedagogicheskaya reabilitatsiya nezryachih i slabovidyaschih shkolnikov vo vneurochnoy rabote sredstvami fizicheskoy kulturyi [Socially-pedagogical rehabilitation of blind and cecutientschoolchildren in extracurricular work by facilities of physical culture] // <http://festival.1september.ru>
- 19 stcmp.ru/stati/eu7Einge 5. Vsemirnyiy den slepyih [World day blind].
- 20 N.A. Aryppay, Г.О. Abdykerova. (2014) Mumkyndigi shekteuli toptardy aleumettik korgau [The Social support of invalids] // *The Bulletin of KazNU. Psychology and sociology series.* №4 (51). 2014. pp. 195-204.